

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва
та реставрації творів мистецтва

До захисту допущено
« ____ » _____ 2021 р.

Завідувач кафедри
ОДПМ та РТМ
_____ І.С. Підгурний

Дипломна робота
бакалавра

з теми: **«УСУНЕННЯ СКЛАДНИХ ЗАБРУДНЕНЬ ТИЛОВОГО БОКУ
ПОЛОТНЯНОЇ ОСНОВИ З НАСЛІДКАМИ НЕПРОФЕСІЙНОЇ
РЕСТАВРАЦІЇ»**

Виконала:

Студентка 4 курсу, групи РТМ1-В17,
галузь знань 02 Культура і мистецтво,
спеціальність 023 Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація, освітня програма:
Реставрація творів мистецтва
Рекочинська Анастасія Родіонівна

Керівник:

Н. О. Урсу, доктор
мистецтвознавства, професор

Рецензент:

І. В. Паур, кандидат історичних
наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Реставрація творів станкового малярства у світлі мистецтвознавчих джерел.....	7
1.2. Реставрація творів живопису: традиції та новаторство. Вплив непрофесійної реставрації на сучасні дослідження.....	19
РОЗДІЛ 2	
УСУНЕННЯ СКЛАДНИХ ЗАБРУДНЕНЬ З ТИЛОВОГО БОКУ У ПРОЦЕСІ РЕСТАВРАЦІЇ ТВОРІВ СТАНКОВОГО ЖИВОПІСУ	
2.1. Причини та наслідки виникнення складних забруднень з тилового боку полотняної основи.....	33
2.2. Особливості процесу усунення складних забруднень з тилового боку полотняної основи з наслідками непрофесійної реставрації.....	43
РОЗДІЛ 3	
РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ	60
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Твори живопису, які збереглися до наших днів, переживши століття, є колосальним матеріалом для їх вивчення. І мине не мало часу, поки його цілком опрацюють, систематизують та оцінять. Визначення естетичного та історичного значення твору живопису пов'язане з багатьма перепонами, що поступово ліквідовуються завдяки копткій роботі нових і нових поколінь. Але чим більше часу проходить, тим більше стає зрозуміло, що твір мистецтва, який є об'єктом дослідження з боку історії мистецтва, також є і об'єктом вивчення розвитку самої реставрації як окремої науки.

Актуальність теми.

За тисячолітній розвиток, від палеоліту до сьогодення, окремі раси та народи створили незліченну кількість творів живопису, зібрання яких являє собою разом з естетичною цінністю досить важливу історичну документацію. Реставратори, які як ніхто інший є зацікавленими в збереженні пам'яток, протягом вже декількох століть оберігають твори мистецтва від згубного впливу середовища, щоб донести їх історичну та естетичну цінність. З кожним днем реставратори підвищують ступінь розробки методів та прийомів, що застосовуються при дослідженні творів мистецтва та реставрації. Чим вищий стає цей рівень, тим ясніше стає розуміння того, що пам'ятки та твори мистецтва, які вже піддавались методам реставрації, а особливо – непрофесійним методам – стають безспірним об'єктом вивчення історії реставрації в її донауковий та науковий період.

Дана тема розкриває необхідність у дослідженні, збереженні, відновленні та реставрації таких пам'яток для наступних поколінь. Сьогодні в реставраційній діяльності дослідження теоретичних засад тісно переплітаються з практикою.

По суті, в реставраційній практиці немає суперечок на рахунок плану щодо наслідків непрофесійної реставрації. Вони беззаперечно видаляються, так як зазвичай несуть велику шкоду твору мистецтва, який таким чином може залишитись приреченим на подальше псування. Але так як донаукова реставрація була позбавлена будь-якої систематизації, часто є ризик зіткнутись з неочікуваними технологічними проблемами, які потребують подальшого вивчення.

Процес дереставрації не є поширеним через відсутність великої кількості творів мистецтва, в яких є наслідки попереднього втручання, але при виявленні такого явища роботи піддаються поглибленому дослідженню.

Актуальність дослідження знаменується необхідністю теоретичного аналізу суперечливих вказівок та методичних розробок з реставрації культурних пам'яток, що претендують на наукове осмислення та універсальність.

Метою дипломної роботи є дослідження методів усунення складних забруднень тилового боку полотняної основи з наслідками непрофесійної реставрації на прикладі народної ікони «Святий Миколай».

Для реалізації поставленої мети вирішено наступні **завдання**:

- проаналізувати наявну джерельну базу;
- ознайомитися з історією розвитку донаукової та виникнення наукової реставрації;
- розглянути технологічні особливості непрофесійних втручань;
- визначити основні етапи проведення комплексу консерваційних та реставраційних заходів;
- з'ясувати методи дереставрації попередніх непрофесійних втручань;
- дослідити специфіку та методи усунення складних забруднень тилового боку;

– виконати реставраційну документацію у вигляді реставраційного паспорта;

– провести реставрацію твору.

Об’єктом дослідження є процес та особливості реставрації народної ікони «Святий Миколай» з наслідками непрофесійної реставрації.

Предмет дослідження – специфіка усунення складних забруднень тилового боку з наслідками непрофесійної реставрації.

Хронологічні межі дослідження: охоплюють період ХІХ ст.

Територіальні межі дослідження поширюються на терени Західної України.

Методи дослідження. Для виконання завдань дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений виявленням і вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений аналізом наукової літератури з теми дослідження. До спеціальних методів належать: статистичний метод і метод роботи з першоосновами.

Наукова новизна дослідження: полягає в аналізі переваг та недоліків різних технологій усунення складних забруднень тилового боку з наслідками непрофесійної реставрації.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для більш ґрунтовного вивчення та розвитку реставраційної науки.
2. При створенні узагальнюючих праць із реставрації творів мистецтва з ознаками непрофесійної реставрації.
3. Для подальшого дослідження цієї теми та суміжних із нею тем.

Структура і обсяг роботи відповідають меті і завданням дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, підрозділів, загального висновку,

списку використаних джерел, додатків та практичної частини, паспорта виконання практичної частини.

Загальний обсяг роботи: сторінки основного тексту – 63, список використаних джерел кількістю позицій – 47, додатків – 5, сторінок – 73.

Практична частина роботи полягає у проведенні комплексу консерваційно-реставраційних заходів по відновленню ікони та написанні копії.

ВИСНОВКИ

Мистецтво, як частина суспільного життя, завжди залежало від рівня культурної освіти та якості естетичного розуміння. Звичайна людина протягом багатьох віків, хоч і не мала доступу до таїнств містичного процесу створення творів мистецтва, але тягнулась до неї.

Еволюція людини як у аналітичному, так і у емоційному плані надала їй змогу повністю зрозуміти фактологічну необхідність у збереженні мистецтва та його поширення серед звичайних людей. Таким чином, у ході розвитку технічних та концептуальних досліджень з'явилась окрема група людей з художньо-технічними навичками, головним завданням яких було збереження та відновлення пам'яток мистецтва.

Реставрація, як наука, є достатньо молодим ремеслом, поява якого у світі мистецтва вплинула на долю великої кількості пам'яток як минулого, так і майбутнього. Поширення та затвердження важливості глибинного аналізу твору відповідним чином змусило задумуватись про збереження твору вже під час його створення. Різні види мистецтва, особливо живопис, повністю змінили свою ідеологічну базу, що почала ґрунтуватись не тільки на емоційних висловленнях майстра, а також і на фізичних, технологічних та оптичних властивостях використовуваних матеріалів.

Розвиток цієї науки поставив в залежність не тільки саму історію мистецтва. Головним чином дослідження в області наукової складової мистецтва самі стали окремою частиною, з чого можемо зробити висновок, що реставрація як така відділила себе від загальної історії мистецтва.

Якщо говорити більше про цей історичний феномен, то варто почати з того часового проміжку, який називають періодом донаукової реставрації. В епоху зародження цього поняття вона ще не рахувалась окремим ремеслом, але вже потребувала якогось мізерного багажу знань, який через відсутність масового

поширення інформації був малодоступним. Цей період не можна назвати вдалим в історії реставрації: відсутність розвинутих технологій та якісної освіти, які потребувало це ремесло, не дозволили їй швидко розвинутись. Варто також зазначити, що подібне нелогічне втручання в структуру роботи могло з великою вірогідністю навіть завдати йому шкоди.

Але не тільки подібні процесії спровокували еволюційного розвитку реставраційного ремесла: провокативні ідеї епохи Просвітництва та всезагальне захоплення мистецтвом Ренесансу впливали на кардинальну переміну основних положень.

Тепер реставратор – це не просто майстерний художник, що може вдало дописати авторський твір, тепер він – досвідчений науковець та емоційний поет одночасно, людина, що який абсолютно усвідомлює ту відповідальність, яка лежить у нього на плечах. Це і стало початком зародження так званої наукової реставрації, яку ми знаємо сьогодні. Розвиток природничих наук, таких як фізика, хімія та кліматологія, так сильно переплівся з реставрацією, що залучення відомих науковців стало необхідним.

Що ж стосується реставрації сьогодні, варто сказати, що це не просто ремесло, а складний комплекс відновлюючих процесів. Її не можна назвати ні мистецтвом, ні наукою. Так, реставрація поєднує ці два поняття, але реставратором не може називатись науковець чи художник.

Він не просто повинен оперувати якостями цих двох професій: реставратор повинен мати добре розвинуту внутрішню інтуїцію та вдало поєднувати естетичну та наукову сутність.

Отже, таким чином можна зробити висновок, що мистецтво впливає на суспільство відповідно до того, як і суспільство впливає на нього. Цей нескінченний причинно-наслідковий зв'язок зародився ще з тих часів, як люди почали засвоювати настінний доісторичний живопис. В ньому знаходили все,

починаючи від простого бажання виразити свої емоції, закінчуючи пошуком в ньому сенсу життя. Тісно переплітаючись з людським існуванням, воно незворотно відбилось на всесвітній історії, і як літописці записують історичні реалії та бережуть їх, так само і реставратори зберігають твори мистецтва як факт історичних подій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. С. София Логос: словарь / под ред. Аверинцевой Н. П., Сигова К. Б. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. 912 с.
2. Алпатов М. В. Древнерусская иконопись. Москва : Искусство, 1978. 310 с.
3. Альошин А. Б. Реставрация станковой масляной живописи в России. Ленинград : РСФСР, 1989. 6-45 с.
4. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу. Москва., 1865 – 1869. Т. 1. – 3. 1232 с.
5. Білецький П. Скарби нетлінні. Українське мистецтво у світовому художньому процесі. К.: Мистецтво. 1974. 45 с.
6. Бобров Ю. Г. История реставрации древнерусской живописи. Санкт-Петербург : Художник РСФСР, 1987. 16-25 с.
7. Бобров Ю. Г. Теория реставрации памятников искусства: закономерности и противоречия. Санкт-Петербург, 1997. 102 с.
8. Бобров Ю. Г., Бобров Ф. Ю. Консервация и реставрация станковой темперной живописи. Москва : ООО Художественно-педагогическое издательство, 2008. 128 с.
9. Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви. Минск: Белорусская православная церковь, 2008. Т. 1.-4. 1344 с.
10. Будзан А. Українські народні скрині. Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. Київ : Наук. думка, 1975. 112-117 с.
11. Бичков В. В. Малая история византийской эстетики. Киев : Полиграфкнига, 1991. 407 с.
12. Веряскін В. Ноосферное мышление. Лекция. Киев, 11.03.2006.
13. Грабарь І. Е. Вопросы реставрации. Москва, 1928. 25 с.
14. Гренберг Ю. І. Основы музейной консервации и исследования произведений станковой живописи. Москва : Искусство, 1976. 252 с.

15. Гулига А. В. Эстетика в свете аксиологии. Пятьдесят лет на Волхонке. Спб. : Алетейя, 2000. 448 с.
16. Жолтовський П. М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1983. 179 с.
17. Історія української культури за загальною редакцією І. Крип'якевича. Київ : Либідь, 2002. 656 с.
18. Киплик Д. І. Техника живописи. Москва : СВАРОГ и К. 2002. 9-45 с.
19. Клокова Г. С., Демина О. В., Инденбом А. В., Осипов Ю. А., Постернак О. П., Першин Д. С., Першина Д. С., Ребрикова Н. Л., Тоскіна И. Н., Федорова И. В., Фролов Д. Ю., Юдіна Е. А. Реставрация произведений станковой темперной живописи: учебное пособие для высших учебных заведений. Москва : ПСТГУ, 2013. 240 с.
20. Ковальчук Н. Д. Символічний лад українського бароко. Наукові записки. Теорія та історія культури, 2001. Т. 19. 2730 с.
21. Кротова Н. А. О склеивании и прилипанию. Москва, 1956. 35с.
22. Кудрявцев Є. В. Техника реставрации картин. Москва : ООО Издательство В. Шевчук, 2002. 4-99 с.
23. Кульчицький С. В., Мицик Ю. А., Власов В. С. Історія України: довідник для абітурієнтів та учнів загальноосвітніх навчальних закладів. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Літера ЛТД, 2013. 528 с.
24. Кутковой В. С. Краски мудрости. Москва : Паломник, 2008. 656 с.
25. Лозко Г. С. Українське народознавство. 2-е вид. Галина Лозко. Харків : Вид-во Див, 2005. 472 с.
26. Малачевська Е.Л. Матеріали для реставрации станковой масляной живописи. Худ. Насл. 2009. 12-33 с.
27. Монтаж и сохранность музейных предметов в экспозиции. Методическое пособие. Труды ГИМ. № 168. Москва, 2007. 23-45 с.

28. Нікітін М. К., Мельникова Е. П. Химия в реставрации. Справочное пособие. Ленинград, 1990. 61 с.
29. Откович В. П. Народна течія в українському живописі XVII – XVIII століття. К. : Наукова думка, XIX90. 96 с.
30. Горін І. П., Черкасова Є. В. Рест. станкової живописи учебник ВНИИР. Москва : Исскуство, 1977. 13 с.
31. Реставрация икон: Методические рекомендации / под ред. : М. В. Наумовой. Москва : В Х Н Р Ц. им. академика И. Э. Грабаря, 1993. 226 с.
32. Свеніцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків: Укр. малярство XIV-XVIII ст. у музейних колекціях Львова. Львів : Каменяр, 1990. 72 с.
33. Сидор О. Ф. Творчість Йова Кондзелевича та українське малярство кінця XVI – першої половини XVIII ст. : дис. канд. мистецтвознавства. Львів, 1994. 188. 39-40 с.
34. Сланський Б. Техніка живопису та реставрації. Київ : Мистецтво, 2009. 304 с.
35. Титов М. Ф. Визначення та опис стану збереженості станкового живопису: методичні рекомендації. Луганськ : Світлиця, 2007. 36 с.
36. Титов М. Ф. Техніка і технологія темперного жовткового іконопису: навч. посіб. Київ : BONAMENTE, 2005. 96 с.
37. Удаление поверхностных загрязнений. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://art-con.ru/>. Назва з екрану.
38. Українська етнологія: навч. посібник / за ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2007. 134-136 с.
39. Федосеева Т. С. Материалы для реставрации живописи и предметов прикладного искусства. Москва : РИО ГосНИИР, 1999. 120 с.
40. Філатов В. В. Реставрация станковой темперной живописи. Москва : Изобразительное искусство, 1986. 264 с.

41. Цугорка О. П. Сакральне мистецтво живопису: Вітчизняна наукова рефлексія. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2016. № 4. 115-119 с.
42. Янковська Д. О. Орнамент тла як атрибутивний елемент при реставраційних дослідженнях західноукраїнських ікон кінця XV-XVIII ст. Народознавчі зошити. 2013. № 6. (114). 1052-1057 с.
43. Янковська Д. О. Схеми та мотиви орнаментики західноукраїнських ікон кінця XVI-XVII ст. (до питання атрибуції при реставраційних дослідженнях). Вісник ХДАДМ. 2014. № 1. 91-96 с.
44. Яхонт О. В. Проблемы консервации, реставрации и атрибуции произведений искусства. Москва, 2010. 463 с.
45. Belting H. An Image and its Function in the Liturgy: The Man of Sorrows in Byzantium. *Dumbarton Oaks Papers*, 1980–1981. P. 1–16.
46. Popova O., Smirnova E., Cortezi P. *Ikony. Ikony różnych kręgów kulturowych od VI w. po czasy współczesne*. Warszawa : Arkady, 1998. 192 s.
47. Ševčenko N. P. *Icons in the Liturgy*. 1991. P. 45–57.